

Vörös Boldizsár

Egy történelmi mítosz a „szovjet–magyar barátság” propagandájában

A soha nem létezett Guszev kapitány és társainak ábrázolásai az 1940–1980-as években

1945 elején még folytak a harcok Budapesten, amikor Illés Béla, a szovjetunióbeli emigrációjából Magyarországra a Vörös Hadsereg tisztjeként visszatérő magyar kommunista író¹ a szovjet hadsereg itteni lapja, az 1945–1948 között kiadott *Új Szó* főszerkesztőjeként az újság február 10-ei számában közzétett egy történelmi tárgyú cikket, *Orosz tisztnek Kossuth Lajosért* címmel, amely Guszev százados és társai ügyét mutatta be – mégpedig úgy, hogy az ábrázolt eseményeket hitelesítendő, a szerző eredetinek minősített, 19. századi iratokat „idézett”.² Illés szerint:

1936-ban a Belorusz Akadémia történelmi osztályának tudományos munkásai a régi, cári kormányzóság iratainak rendezése közben egy olyan aktacsomóra akadtak, amelyek nemcsak az orosz történelemírók számára bírt nagy jelentőséggel, de bizonyára érdekelni fogja a magyar történelemírókat, sőt a legszélesebb magyar rétegeket is. Az aktacsomóra ez volt ráírva: „Alekszej Guszev tüzérszázados és társainak bűnügye. 1849. május–augusztus” (Illés 1945a: 3).

A cikk szerint Guszevet és tizenöt társát azért tartóztatták le az orosz hatóságok 1849 májusában, mert a tiszték a magyar szabadságharc leverésére küldött cári hadseregben propagandát fejtettek ki az intervenció ellen, a magyar szabadságmozgalom érdekében. Illés azt írta, hogy a tiszték pere a minszki katonai törvényszék előtt folyt le, és „idézte” Guszev vallomásának néhány mondatát is:

1 Illés Béláról újabban lásd például Klimó (2004: 47–62).

2 Illés Béla Guszev-történetével korábban már részletesebben foglalkozott Árpád von Klimó, lásd Klimó (2002: 220–234, 293–295). E témakörben készített legkorábbi, de nem publikált munkám – amely azt mutatta be, hogy Illés miként igyekezett saját cikkeivel és lábjegyzeteivel hitelesíteni Guszev kapitány és társai történetét – Árpád von Klimó fentebb hivatkozott tanulmányának alapjául szolgáló előadáshoz kapcsolódó kommentárként hangzott el a „Sozialistische Helden. Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR” című krakói konferencián 2001-ben. Újabban, részletesebben lásd például Vörös (2008a: 98–107, 2008b: 447–464, 2009a: 245–258).

Guszev százados ezeket mondotta: „Azért harcoljunk a magyarok ellen, mert ők ellenségei a Habsburg császárnak? Ez igazán nem ok arra, hogy orosz vért ontsunk, hisz’ az orosz népnek semmi oka barátsággal gondolni a Habsburg császárra, és minden oka megvan arra, hogy ellenségének tekintse a kis szláv népeket elnyomó Habsburgokat. [...] Ha a magyar szabadságmozgalom győz, a magyaroknak a véres áldozatokkal kivívott szabadságuk védelmére szükségük lesz szláv szomszédjaik barátságára. És ilyképpen a magyar ügy győzelme hozná meg azt az eredményt (a Habsburg Birodalomban élő szláv népek szabadságát), amit nekünk – így halljuk – a magyar mozgalom vérbe fojtásával kell elérnünk” (Illés 1945a: 3).

Az orosz tisztszavait Illés ekként értelmezte-értékelte a cikkben:

[Guszev] megértette, hogy egy nép csak úgy lehet szabad, ha nem nyom el más népeket, és hogy egy nép szabadságmozgalmának letiprásával nem lehet szabaddá tenni más rabnépeket. Mindenesetre megértette az 1848–49-es magyar forradalom óriási jelentőségét, és megértette azt, hogy az orosz népnek nem érdeke megmenteni Délkelet-Európa zsarnokait. Megértette, hogy ez csak az orosz nép elnyomójának, a cárnak érdeke (Illés 1945a: 3).

Az író azt állította, hogy a perben a tizenhat vádlott közül hetet halálra ítélték, köztük Guszev századost is, a kivégzéseket pedig 1849. augusztus 16-án hajtották végre a minszki Preobrazsenszkij kaszárnya udvarán. Illés azt is tudatta az olvasókkal, hogy a „cári hatóságok a 16 tisztszavát letartóztatását, a pert, az ítéletet és a kivégzéseket szigorú titokban tartották”, majd ezzel zárta cikkét: „Nem tudom, hogy e történelmi okmány nem esett-e áldozatul a Minszket felélegető német banditáknak, de bizonyos, hogy a minszki per okmányainak kivonatos másolata megtalálható a leningrádi Hadtörténeli Múzeum irattárában” (Illés 1945a: 3).³ A cikk fontosságát jelezte, hogy szerzője 1945 folyamán, átdolgozva, újra megjelentette a szovjetunióbeli magyar hadifoglyok lapja, az Igaz Szó március 13-ai számában (Illés 1945b: 3). Majd az első változatot, az Új Szó hasábjain publikált szöveget – a tartalom szempontjából nem lényeges átalakításokkal – pedig ez év őszén, a Fogarasi Béla, szovjetunióbeli emigrációjából hazatérő kommunista professzorral együtt közreadott *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok* című kötet lapjain (Illés 1945c: 31–34). Illés és Fogarasi a könyv általuk írt előszavában hangsúlyozták, hogy „A cikkek, melyeket e füzetben összegyűjtöttünk, a múlttól beszélnek, de a jelennek szólnak” (Fogarasi és Illés 1945: 5). Miről van szó ezekben a cikkekben? Többek között

Arról, hogy az orosz nép és a magyar nép, a Szovjetunió és az önálló, demokratikus Magyarország baráti viszonyának megvannak a maga történelmi tradíciói. [...] Ma, amikor Magyarország szakított az átkos német orientációval, amikor a Vörös Hadsereg segítségével visszanyerte nemzeti függetlenségét, fontosabb, mint valaha, hogy a Szovjetunióval való őszinte barátság gondolata történelmi fundamentumra, a múlt helyes felfogására támaszkodjék. Ezért ástuk ki a feledésből a magyar–orosz kapcsolatok régi emlékeit, ezért közlünk a magyar olvasóval előtte eddig ismeretlen tényeket, dokumentumokat, idézeteket [!] (Fogarasi és Illés 1945: 5–6).

Guszev százados és társainak 1945 folyamán több ízben is közzétett története tehát fontos aktuálpolitikai célokat szolgált: a II. világháborúban vesztes Magyarországnak a korábbi évtizedekben erőteljes szovjetellenes propagandával megcélzott, a „felszabadító” Vörös Hadsereg katonáinak atrocitásaitól is szenvedő lakossága számára azt kellett bizonyítania, hogy az

³ A korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm, a kurziválások az idézetekben az eredeti kiemeléseknek felelnek meg.

oroszok már a múltban is támogatták a magyar szabadságküzdelmeket, a (fiktív) történelmi analógia segítségével mintegy megalapozandó a kialakuló „szovjet–magyar baráti kapcsolatokat”-at. Ennek jegyében teremtette meg Illés Guszev kapitánnyal és társaival az 1848–1849-es magyar szabadságharcra szimpatizáló „jó orosz katonák” figuráit – mivel, amint azt a szovjetunióbeli magyar kommunista emigráció kiadványainak írásai is mutatják, a politikai propagandában felhasználható más ilyen jellegű, ténylegesen megtörtént esetet nem tudott ábrázolni (Vörös 2007b: 488–500). A kitaláció, illetve az ezt bemutató Illés-szöveg pedig a kötetbeli összefüggésben az előszó által egy a további évtizedekre is meghatározó, sajátos kanonikus értelmezést⁴ nyert: ez teremtette meg a 20. századi „szovjet–magyar barátság” történelmi előzményét, az e kapcsolatot legitimáló hagyományt.

1946 és 1948 között Illés Béla és munkatársai számos írást jelentettek meg a századosról és társairól (az Új Szó főszerkesztője az először 1947-ben közreadott *A Guszev-ügy* című elbeszélésében is feldolgozta az esetet⁵), ennek során pedig többféle eljárással is igyekeztek hitelesíteni a történetet (Vörös 2006: 214–225). Ezt jól példázza, hogy e figurák nemcsak több korabeli történettudományi szakkiadványban szerepeltek (Vörös 2006: 222), hanem általános iskolai tankönyvekben is: 1948 és 1951 között a VIII. osztály, majd, a tananyag átszerkesztése után, 1951 és 1956 között a VII. osztály történelemtankönyvében, továbbá az V. osztály számára megjelentetett Magyar könyv 1950–1956-os kiadásában (Vörös 2008d: 445–455). E közvélemény-formálók tevékenységének és a kialakuló sztálinista diktatúra legitimációs igényeinek köszönhetően az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc számos rendezvény megtartásával, különféle kiadványok közzétételével is megünnepeelt centenáriumnán⁶ Guszev százados és társai valós történelmi alakokként kerültek be az új rendszer pantheonjába. A hivatalos propagandában sorsuk ábrázolásának azt kellett megmutatnia, hogy még a szabadságharcot leverő „reakciós”, „cári” hadseregben is voltak a „haladás”-t képviselő magyar törekvésekkel szimpatizáló „jó” „oroszok”⁷ – ezzel is történelmileg megelőlegezve legitimálva a korszak „szovjet–magyar barátság”-át. A hivatalos, központi centenáriumi megemlékezések egyik legfőbb szervezője, Huszti Dénes a következőképpen fogalmazta ezt meg a *Forum* című folyóirat 1948. januári számának lapjain közzétett évfordulós programcikkében:

A Szovjetunió tette lehetővé, hogy 1948-ban 1848 eszméi megvalósuljanak, továbbfejlődjenek. A centenárium orosz–magyar kapcsolatainak legszebben beszélő szimbóluma pedig legyen Guszev százados és társainak önfeláldozása, akik vállalták a számkivetést, a halált, hogy ne kelljen a magyar szabadság ellen harcolniuk (Huszti 1948: 9).

⁴ Lásd ehhez például Gyáni (2010: 89–93).

⁵ A számos mítoszban található beavatási történetekkel rokonítható *A Guszev-ügy*ben, e sajátos sztálinista „nevelődési regény”-ben az a folyamat, amelynek során Guszev százados különféle élményei (így például a beszélgetések katonáival) hatására eljut a cári intervencióval való szembefordulásig, a magyar szabadságharc mellé állásig. Lásd ehhez: Vörös (2008c: 220–225); Clark (2000: 265); Meletyinszkij (1985 [1976]: 357–365, 499). Ugyancsak mítikus történeteknek tekinthető a novella befejezése, amely szerint Guszev százados és társai kivégzésével egyidejűleg megered az eső, ismeretlen tettesek pedig – talán bosszút állva a mártírokért – felgyújtják a minszki kormányzósági épületet; az egész nap ömlő eső azonban nem tudja eloltani a tüzet, és az épület leég. E csodás mozzanatban az olthatatlan tűz az elpusztíthatatlan és végül győzelmes szabadságtörekvések jelképévé válik; az esemény ábrázolása ugyanakkor érzékelteti az „elnyomók” elleni harc szinte „ kozmikus” dimenzióit is. Lásd ehhez: Vörös (2008c: 223); Illés (1949: 7).

⁶ Lásd erről például Gerő (1998); Gyarmati (1998: 98–106, 136–137).

⁷ A „cári” és az „orosz” megjelölések alkalmazásával kapcsolatban lásd Hermann (1999: 77).

A soha nem létezett kapitány mozgalma az 1940-es évek végétől történelmi tényként került be a különféle szovjet történettudományi munkákba is (Sztikalin 2010: 272–286). A százados és társai „kivégzésének centenáriuma” alkalmából, 1949 augusztusában leplezték le emléktáblájukat Budapesten, a nehézipari minisztérium Sas utcai részén. A Guszev kapitány hőstettét megjelenítő bronz domborművet Mikus Sándor készítette, a „mártírok”-at pedig a következő felirat méltatta: „Népünk 1848–49-es szabadságharcával egyútt harcoló, a cári önkényuralommal szembe forduló mártírhálált halt Guszev százados és társai emlékére állította a Magyar Néphadsereg” (1. kép) (Vörös 2009b: 319–333). 1951 őszén, az emléktáblával összefüggésben, a Sas utca új nevet kapott: Guszev utca lett (Vörös 2009b: 319–333, 2009c: 47–59). Ekkoriban pedig a százados és társainak esete több szépirodalmi alkotásban is megjelent: nemcsak Illés Béla A Guszev-ügyének egymást követő kiadásaiban, hanem más szerzők műveiben is, így például Illyés Gyula: *Két férfi* című filmregényében – a történetet pedig e művek szerzői, különféle eljárások alkalmazásával, történelmileg hitelességgel ruházták föl (Vörös 2007a: 51–64, 2008c: 215–249).

A kitalációnak a „szovjet–magyar barátság” „megalapozó története”-ként, hagyománya részeként való felhasználására jó példa a *Pajtás* című ifjúsági lap 1952. február 20-ai számának egyik cikke is, amelyben az ismeretlen szerző a „magyar–szovjet barátság hónapja”, valamint az 1948-as magyar–szovjet együttműködési szerződés aláírásának évfordulója kapcsán foglalkozott a Guszev-esettel, rámutatva arra, hogy:

A magyar–szovjet barátság azonban nem 1948-ban kezdődött. Ha fellapozzátok tankönyveiteket, megtaláljátok benne a magyar és az orosz nép barátságának régebbi szálait. 1848–49-es szabadságharcunk idején, amikor az osztrák császári ármádia nem tudta legyőzni szabadságharcunkat, a cártól kért segítséget. A cár hatalmas sereget küldött ellenünk, de ebben a seregben ott voltak a magyar nép igaz barátai, Guszev kapitány és társai, akik szót emeltek mellettünk, és nem akartak ellenünk harcolni. Életüket áldozták, mert megtagadták az ellenünk való harcot, mert ők barátai voltak a szabadságáért harcoló magyar népnek (ismeretlen szerző 1952: 1).

A két nép kapcsolatának további mozzanatait (így például az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaságot) is megemlítette a cikkíró, majd megállapította: „A magyar–szovjet barátság már több mint egy évszázados múltra tekint vissza” (ismeretlen szerző 1952: 1). Ez a fikció Anasztaz Ivanovics Mikojan, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága elnökségének tagja, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke beszédében, melyet a Magyarország „felszabadulás”-ának 20. évfordulója alkalmából a magyar országgyűlés ünnepi ülésén 1965. április 3-án tartott, a következőképpen jelent meg: a közös „forradalmi hagyományok” áttekintése során azt állította, hogy 1848–1849-ben

a cári hadseregben is voltak forradalmi demokraták a tisztek és a katonák között, akik bátran felléptek azokkal szemben, akik véres leszámolásra küldték őket, felemelték haragos, tiltakozó szavukat, és megtagadták, hogy a hóhérok szerepét töltsék be. Történelmi dokumentumok tanúsítják, hogy sok tisztet és katonát ítéltek el azért, mert nem voltak hajlandók harcba indulni a magyar forradalom ellen. Nagyon örülünk, hogy magyar elvtársaink ezt tudják és értékelik. Budapesten van egy utca, amelyet Guszev kapitányról neveztek el. Guszev kapitány nyíltan kijelentette, hogy ő és bajtársai nem támogatják az orosz cárizmus lépéseit, amelyeknek célja a magyar forradalom elfojtása volt. Nyíltan kijelentették, hogy az orosz népnek nem szabad a szabadságszerető magyar nép ellen harcolnia. A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint [!] Guszev kapitány önfeláldozóan beszélt erről a bíróság előtt a vizsgálat során is, és a cári hóhérok keze által pusztult el bajtársaival együtt (ismeretlen szerző 1965: 3).

1. kép: Guszev százados emlékműve Nyíregyházán (1951, Mikus Sándor alkotása)

Az ügyre irányuló történelmi kutatások nyomán azonban fokozatosan kiderült, hogy e katonák sohasem léteztek, ennek következtében pedig a kitaláció egyes ábrázolásait már 1989 előtt kivonták a forgalomból, sőt a Kádár-korszakban megjelentek az eset fiktív voltára rámutató szovjet és magyar történelmi vizsgálódások is. Ám éppen politikai-ideológiai legitímációs funkciója okozta, hogy a történet végleges érvénytelenítésére (a budapesti belvárosi utcanev megváltoztatására és az emléktábla eltávolítására) csak a magyarországi rendszer-változás idején, az új viszonyok között kerülhetett sor (Vörös 2008e: 127–143).

Guszev kapitány és társai történetét „mítosz”-nak nevezte egy 2010-es tanulmányában Alekszandr Sztikalin, orosz történész – anélkül azonban, hogy tisztázta volna: mit ért mítoszon/milyen értelemben nevezi annak (Sztikalin 2010: 267–286). Erre annál inkább szükség lett volna, mivel – miként arra Lucian Boia *Történelem és mítosz a román köztudatban* című könyvében már határozottan rámutatott –

A mítosz manapság divatszó. Mindinkább terjedő, gyakorta önkényes használata tápot ad felette bizonytalan voltának. A mindennapi használat és szótári meghatározásai számos jelentést tulajdonítanak a szónak. Végtere is: mindaz, ami többé-kevésbé eltávolodik a valóságtól, mintegy alkalmasnak tetszik arra, hogy mítosszá váljék. Mindenféle képzelem (fikció), előítélet, szokvány (sztereotípa), torzképződmény vagy túlzás megtalálható egyazon kényelmes címkézés alatt (Boia 1999 [1997]: 7).

Mindamellettt úgy gondolom, a Guszev-fikció nem kitalált volna miatt nevezhető mítosznak,⁸ hanem – Jan Assmann *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* című könyvében található mítoszmeghatározást felhasználva – azért, mert ez a történet is

olyan alaptörténet, amelyet egy bizonyos jelennek az ősi eredet felőli megvilágítására beszélnek el. [...] Az a múlt, amely megalapozó történetté szilárdult és bensővé lett, attól függetlenül mítosz, hogy koholt-e vagy tényszerű [...] olyan történet, melyet az embernek önmagáról és a világról való tájékozódása végett beszélnek el amolyan magasabb rendű igazságként, amely nem egyszerűen megállja a helyét, hanem túl ezen normatív igényeket is támaszt és alakító erővel bír” (Assmann 2004 [1992]: 53, 76, 77 és 78–79).⁹

Hasonlóképpen határozta meg a mítoszt idézett könyvében Lucian Boia is:

olyan képzeletbeli alkotás (ez azonban [...] nem jelenti sem azt, hogy „reális”, sem hogy „irreális”, hanem a képzeletbeli logikája szerinti elrendezésű), amelynek az a rendeltetése, hogy kozmikus és társadalmi jelenségek lényegét kidomborítsa, szoros viszonyban a közösség alapvető értékeivel, és az a célja, hogy biztosítsa annak összetartó erejét. Kitűnik ebből, hogy nem tekinthető mítosznak bármiféle torzítás, átalakítás és értelmezés. A mítosz feltételezi, hogy kiviláglik belőle valamely lényegi igazság. Ennek pedig mélyen jelképes (szimbolikus) jelentése van. Egyszerűsödés felmutat bizonyos értelmezérendszer és erkölcsi szabályzatot vagy viselkedésmintát; igazsága nem elvont igazság, hanem az illető közösség életére irányadó elvként felfogott dolog. A nemzet mítosza és a haladás mítosza – hogy csak kettőt említsünk a jelenkori világ alpmítoszaiból – egyaránt kulcsot kínál a történeti fejlődéshez meg ahhoz az értékalkotó rendszerhez, amely szolidaritásban és magunkéinak vallott tervekben jut kifejezésre (Boia 1999 [1997]: 8).¹⁰

E meghatározások nyomán tekinthető a fiktív Guszev-estet a „szovjet–magyar barátság” fontos megalapozó történetének, mítoszának¹¹ – jól szemléltetik ezt Huszti Dénes,¹² a Pajtás cikkírója és Mikojan szövegei. Az ilyen jelentőségre szert tett történet, mítosz pedig egy idő után egy közösség teremtett (a Guszev-ügy esetében pedig a szó szoros értelmében kitalált) hagyományává is válhat, és – nem ellentmondva Assmann és Boia idézett meghatározásainak – érvényesek lesznek rá Eric Hobsbawmnak az effajta hagyományokról kialakított

8 Bakos Ferenc *Idegen szavak és kifejezések szótára* című művének 2007-es kiadása szerint a „mítosz” szó 3., pejoratív jelentése: „a valóságban meg nem történt nagyszerű események sora, kitalált történet” (Bakos 2007: 425).

9 Lásd még Gyáni (2007: 155–166).

10 Ugyanakkor Romsics Ignác arra figyelmeztetett, hogy „a nagy alapmítosztól [...] meg kell azonban különböztetnünk a parciálisabb jellegű politikai mítoszokat, amelyek a múlt egy-egy kisebb jelentőségű eseménye vagy személyisége köré szerveződnek” (Romsics 2005: 21).

11 Létezik ugyanakkor a mítosz olyan meghatározása is, amely szerint nem lehetne mítosznak tekinteni Guszev kapitány és társai történetét: „az emberiség korai történelme során keletkezett, az ősi idők eseményeiről, istenekről, természetfölötti lényekről, történeteikről, tetteikről, az emberekkel való kapcsolatukról szóló történetek” (ismeretlen szerző 2001:192).

12 Szimbólum és mítosz összefüggéséről a 20. századi politikai manipulációban lásd Tulipán (2012: 32–37).

megállapításai: esetükben a történelem a cselekvés legitimálójaként és a csoportkohézió cementjeként használtatik fel, gyakran pedig – a történelmi személyiségek emlékművei által – a harc valódi szimbólumává válik. Még a forradalmi mozgalmak is igyekeztek alátámasztani új eszméiket és törekvéseiket a forradalom hagyományaira és a saját hőseikre, mártírjaikra történő hivatkozással (Hobsbawm 1985: 1–14) – így kellett történelmileg legitimálnia és erősítenie a „19. századi Guszev-eset”-nek a 20. századi „szovjet–magyar barátság”-ot: jól mutatják ezt Fogarasi és Illés 1945-ös könyve előszavának idézett részletei. E folyamatban, annak egyes fázisaiban, ha különbözőképpen is, fontos szerepük volt az ügy érdekében tevékenykedő közvélemény-formálóknak,¹³ jól szemléltette azt, amit Ernst Cassirer a modern politikai mítoszok technikáját vizsgálva megállapított:

A mítoszt mindig tudattalan mechanizmusok eredményének és a szabadon szárnyaló képzelet termékének tekintették. Itt azonban olyan mítosszal van dolgunk, melyet tervszerűen hoztak létre. Az új politikai mítoszok nem szabadon fejlődnek ki, nem a gazdag képzelet vadon termett gyümölcsei. Mesterséges dolgok, melyeket rendkívül ügyes és ravasz mesteremberek fabrikáltak. [...] Most már a mítoszokat ugyanolyan értelemben és ugyanolyan módszerekkel lehet gyártani, mint a modern fegyvereket, géppuskákat vagy repülőgépeket (Cassirer 1997 [1946]: 40–41).

Annak megismeréséhez pedig, hogy e konkrét eseten túl (az assmanni és a boiai meghatározásokkal definiált) mítoszok és (a hobsbawmi felfogás szerinti) teremtett, kitalált hagyományok miként kapcsolódhatnak egymáshoz, még további tájékozódásra van szükség.¹⁴

Hivatkozott irodalom

- Assmann, Jan (2004 [1992]): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Bakos Ferenc (2007): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Boia, Lucian (1999 [1997]): *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest – Kolozsvár: Kriterion.
- Cassirer, Ernst (1997 [1946]): A modern politikai mítoszok technikája. In *Politikai antropológia*. Zentai Violetta (szerk.). Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium, 37–50.
- Clark, Katerina (2000): *The Soviet Novel. History as Ritual*. Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press.
- Fogarasi Béla és Illés Béla (1945): Előszó. In *úők Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Budapest: Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, 5–7.
- Gerő András (1998): *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Gyáni Gábor (2007): Az ’56-mítosz, az emlékezet tere. In *úő Relatív történelem*. Budapest: Typotex, 155–166.
- Gyáni Gábor (2010): A kollektív emlékezet két formája: hagyomány és történelmi tudás. In *úő Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 85–102.
- Gyarmati György (1998): *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepelésének történetéből*. Budapest: Paginarum.

13 Mindazonáltal kérdéses, hogy valaha is tisztázható lesz-e ez: Illés Béla munkatársai, az orosz katonák történetének népszerűsítői tudatában voltak-e: kitalációt terjesztenek – ténylegesen megtörtént eseményként. A valóságosnak tartott fiktív esetet pedig a korabeli közvélemény-formálók a legkülönbözőbb eljárásokkal jelenítették meg a „szovjet–magyar barátság” történelmi legitimálása, erősítése érdekében.

14 A Guszev-esetre irányuló kutatásaimat a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány „Az 1848-as forradalom sztálinista mitológiája” című pályázat keretében támogatta. E munkám elkészítéséhez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet Józán Ildikónak és Landgraf Ildikónak.

- Hermann Róbert (1999): Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban. *Aetas* 15(1–2): 62–85. Interneten: http://www.aetas.hu/1999_1-2/1h-03.htm.
- Hobsbawm, Eric (1985): Introduction, Inventing Traditions. In *The Invention of Tradition*. Eric Hobsbawm és Terence Ranger (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 1–14.
- Husztai Dénes (1948): Centenárium. *Forum* 3(1): 1–10.
- Illés Béla (1945a): Orosz tisztek Kossuth Lajosért. *Új Szó* 1(3): 3.
- Illés Béla (1945b): Orosz tisztek Kossuth Lajosért. Visszaemlékezés a szabadságharcra. *Igaz Szó* 4(11): 3.
- Illés Béla (1945c): Orosz tisztek Kossuth Lajosért. In Fogarasi Béla és Illés Béla: *Magyar–oroszl történelmi kapcsolatok*. Budapest: Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, 31–34.
- Illés Béla (1949): A Guszev-per századik évfordulóján. *Szabad Nép* 7(189): 7. (1949. augusztus 16.)
- Ismeretlen szerző (1952): A nagy barátság ünnepe. *Pajtás* 7(8): 1.
- Ismeretlen szerző (1965): Az országgyűlés törvénybe iktatta a magyar nép felszabadulásának történelmi jelentőségét. *Népszabadság* 23(80): 1–5. (1965. április 4.)
- Ismeretlen szerző (2001): Mítosz. In *Magyar Nagylexikon. XIII. Mer–Nyk*. Budapest: Magyar Nagylexikon Kiadó, 192.
- Klimó, Árpád von (2002): Vom Mars bis an die Donau. Der Rittmeister Alexej Gussew. In *Sozialistische Helden. Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. Silke Satjukow és Rainer Gries (szerk.). Berlin: Ch. Links Verlag, 220–234, 293–295.
- Klimó, Árpád von (2004): 'A Very Modest Man': Béla Illés or How to Make a Career through the Leader Cult. In *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. Balázs Apor et al. (szerk.). New York: Palgrave Macmillan, 47–62.
- Meletyinszkij, Jeleazar (1985 [1976]): *A mítosz poétikája*. Budapest: Gondolat.
- Romsics Ignác (2005): Bevezetés. A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról. In *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Romsics Ignác (szerk.). Budapest: Osiris Kiadó, 7–27.
- Sztikalin, A. Sz. (2010): Isztorija odnogo mifa. Vengerszkaja kampanija 1849 g. i kapitan Guszev. In *V „interere” Balkan. Jubilejnij szbornik v cseszt Irini Sztepanovni Dosztjan*. Moszkva: PROBEL, 267–286.
- Tulipán Éva (2012): *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Budapest: Argumentum.
- Vörös Boldizsár (2006): Illés Béla „Guszev-ügye” – avagy hogyan lett az írói kitalációból történelmi tény 1945 és 1951 között. *Múltunk* 51(3): 214–225, 309.
- Vörös Boldizsár (2007a): Politikai propaganda, kultusz, szépirodalom. Guszev kapitány és társainak méltatásai 1945 és 1972 között. *Irodalomtörténet* 38(1): 51–64.
- Vörös Boldizsár (2007b): Kitalált kapitány – valós igények? Illés Béla Guszev kapitánya és az oroszokkal kapcsolatos sztereotípiák az 1940-es évek második felében. In *Folklor és történelem*. Szemerkenyi Ágnes (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 488–500.
- Vörös Boldizsár (2008a): Írói fikció, mint történelmi legitimáció: a Guszev-ügy. *Valóság* 51(5): 98–107.
- Vörös Boldizsár (2008b): Illés Béla „Guszev-ügye” – avagy történelmi hitelesítés és hiteltelenítés cikkekkkel és lábjegyzetekkel. In *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Krász Lilla és Oborni Teréz (szerk.). ELTE Eötvös Kiadó, 447–464.
- Vörös Boldizsár (2008c): Áldokumentumok és történelmileg hitelesként közreadott szépirodalmi művek. Guszev kapitány és társainak ábrázolásai Illés Bélától Illyés Gyuláig 1945 és 1951 között. *Levéltári Közlemények* 79(1–2): 215–249.
- Vörös Boldizsár (2008d): „Odaszámíthatjuk-e Guszev kapitányt és társait a magyar szabadságharc vértanúi közé?” A Guszev-történet megjelenítése az új nemzedékek oktatási-nevelési anyagaiban 1948 és 1956 között. In *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete*. Gyáni Gábor és Lácza Magdolna (szerk.). Nyíregyháza: Hajnal István kör, Társadalomtörténeti Egyesület, Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, 445–455.
- Vörös Boldizsár (2008e): „Hiszen Guszev nem is létezett”. Egy kultusz lerombolása az 1950-es évek közepétől az 1990-es évekig. *Századvég* (49): 127–143. Interneten: www.szazadvég.hu/files/kiadoarchivum/49voros.pdf.
- Vörös Boldizsár (2009a): Dr. Utrius Pál, Kurt von Eichen és Alekszej Guszev kapitány. Illés Béla történelmi kitalációja és lehetséges előzményei. *Sic Itur ad Astra* 20(60): 245–258.
- Vörös Boldizsár (2009b): Kitalált kapitány valódi utcája. Guszev százados és társainak méltatása emléktáblával és budapesti belvárosi utcánévvel 1949–1990 között. In *Urbs. Magyar Vároštörténeti Évkönyv. IV. Á. Varga László* (szerk.). Budapest, 319–333.
- Vörös Boldizsár (2009c): Fordulatok a Guszev-kultusz történetében: változó méltatások – változó méltatottak? *Létünk* 39(4): 47–59.